

HANS MOORS EN MICHEL DÜCKERS

Terrorismedreiging vanuit een existentieel gezichtspunt

Radicalisering: in het spoor van root-causes en kleinmenselijkheid

Anders Breivik (AFP Photo/Facebook-YouTube/ANP)

De aanslagen in Frankrijk en Denemarken en de dreiging aan de grenzen van fort Europa etsen het gevaar van radicalisering en terrorisme op ieders netvlies. Logisch dat deze dreiging vooral vanuit een veiligheidsperspectief wordt benaderd. Maar dat is niet het hele verhaal. Mensen radicaliseren in specifieke maatschappelijke en persoonlijke omstandigheden. Er zit onmiskenbaar een psychosociale, existentiële component in dat proces. Veel beleidsmakers en professionals zien dat scherp. En toch mondt dit debat over ‘bonding and bridging’ vaak uit in een verlamd wijzen naar ‘root-causes’ en de spreekwoordelijke ‘slechte jeugd’. Hoe moeten we radicalisering nu eigenlijk zien? En vanuit welke aanvliegroete kunnen we constructief en profijtelijk de extremistische uitwassen ervan tegengaan? In een poging een ingewikkeld debat te verhelderen combineren Moors en Dückers verschillende perspectieven.

Het gevaar van radicalisering is dat het kan leiden tot (gewelddadig) activisme, extremisme en terrorisme. Dat heeft psychosociale gevolgen op individueel en op collectief niveau: angst, onveiligheid, onzekerheid en onrust, mogelijk ontstaan zelfs psychische klachten. De psychosociale gevolgen van terrorisme vragen om een adequate reactie. Communicatie vanuit overheden en gemeenschapsleiders is idealiter gericht op het versterken van de weerbaarheid binnen en tussen groepen onder druk, het neutraliseren van onrust en angst, en het zenden van een krachtige boodschap van rechtsstatelijkheid, herstelvermogen en daadkracht. Daders en sympathisanten zullen worden gestraft. Dat is de achterkant van het verhaal. Aan de voorkant speelt vooral de vraag waarom mensen radicaliseren, soms zelf overgaan tot gewelddadige acties en acteren op het ‘podium van de angst’.

Radicalisering als proces

Waarom vinden radicale opvattingen – van welke origine dan ook – ingang? Omdat ze zwart-wit zijn. Ze sluiten aan bij wat veel mensen als prettig ervaren: een eenvoudig te stereotyperen wereld, een helder onderscheid tussen goed en kwaad. Dat is een alomtegenwoordig, kleinmenselijk fenomeen. In de geschiedenis, waar dan ook ter wereld, staan radicalen steeds op gespannen voet met hen die hun radicalisme radicaal willen tegengaan. Want in beide kampen wil men vrij zijn van overheersende opinies en vrij zijn om daarvan te vinden wat men wil. Radicaliseren, teruggaan tot waar de kern wortelt, behelst een *metanoia*: een omkering van denken binnen de maatschappelijke

orde. Daar ligt het probleem niet. Maar waar dat denken, binnen doorgaans kleine groepen, geladen wordt vanuit een religieuze of politieke overtuiging, die zich bewust vervreemdt van die maatschappelijke orde, kan een gevaarlijk radicalisme ontstaan. Niet vanwege die religieuze of politieke overtuiging op zichzelf, maar bij degenen die daaraan rechtvaardiging ontleen – terecht of ten onrechte – voor handelingen die strijdig zijn met normen, waarden en uiteindelijk de rechtsorde.

In wetenschap en beleid bestaat overeenstemming dat radicalisme de resultante is van een proces van vervreemding en verwijdering van de gevestigde samenleving en haar stelsel van normen en waarden. Het proces van radicaliseren is een politiek-ideologisch fenomeen, met een voedingsbodem in politieke en culturele ontworteling. Die krijgt betekenis in een veronderstelde interne cohesie binnen de eigen geloofs- of ideeëngemeenschap, gevoed door tegenbeelden van achterstelling en discriminatie. Het proces van vervreemding en verwijdering ontwikkelt zich van een vertrouwensbreuk, via een legitimiteitconflict tot een legitimiteitsbreuk. Godsdienst of etniciteit kunnen hierbij een rol spelen, maar dat is niet per definitie het geval. Uiteraard speelt godsdienst een belangrijke rol bij een fenomeen als islamitisch radicalisme, maar ook hier is dat niet de enige of exclusieve factor die radicalisering aanjaagt.

Daarom is het zo belangrijk om – altijd weer – het proces van radicaliseren goed in beeld te houden. Wat is de motivatie van radicaliserende

individuen en hoe is de maatschappelijke inbedding van die motivatie? Radicaliseren is een complex proces van identiteitsconstructie in een lokale omgeving, met tegelijkertijd een globaal én een kleinmenselijk aspect. Een proces, kortom, dat weinig mensen op dezelfde wijze doorlopen.

De kleinmenselijke oorsprong

In het debat over het voorkomen van radicalisme blijft het situationele en vooral het kleinmenselijke achter het proces van radicaliseren goeddeels buiten beeld. De Belgische journalist Chris de Stoop wees daar in 2010 al op in zijn diepgravende gevalstudie *Vrede zij met u zuster*, over de basisemotie van *homegrown* radicalisme en terrorisme: ‘de kwetsbaarheid, de wrok, het gevoel onrecht aangedaan te zijn, en de zin om ooit eens iets op te blazen’. We voeren het debat daarentegen in categorieën die een *totum pro parte* gaan vormen voor het beschrijven en analyseren van sociale en culturele spanningen in de samenleving. Zodoende slijt de nuance. Het debat polariseert langs verschillende breuklijnen. Tegen een decor van *clashing civilizations* kan het niet neutraliserend en weinig precies meer zijn. Daarom stelt het de burger niet gerust en blijken oplossingen vaak zo weinig toepasselijk in de praktijk.

Hoe hangen maatschappelijke context en die dikwijls toch kleinmenselijke drijfveren eigenlijk samen? Radicalisme gaat enerzijds om het verlangen naar erkenning, de wens om iemand te zijn, bij een sterke groep te horen die gezien wordt. Anderzijds speelt een bijna

Dostojevkiaans ressentiment van imaginaire wraak op de samenleving, of beter eigenlijk 'de gemeenschap van die anderen' waardoor iemand zich voelt uitgespuugd. Marijn Kruk heeft dat in *De Groene Amsterdammer* (21 januari 2015) aan de hand van de aanslagplegers in Parijs mooi laten zien.

Drie perspectieven

Er zijn verschillende aanlegroutes denkbaar om het hier geschetste kleinsamenlevingsaspect af te pellen. Hierna volgen drie perspectieven met een uitwerking van risicofactoren. Hoewel ze alle drie relevant zijn in het licht van radicaliseringsprocessen, leggen ze elk een ander accent. De eerste twee beschrijven het traject dat voorafgaat aan radicalisering, extremistisch geweld en terrorisme.

Perspectief 1. Risicofactoren voor radicalisering: overgaan tot geweld(sdreiging)

Het eerste perspectief richt op de drempel om geweld te gebruiken. Ergens in het proces van radicaliseren overschrijdt iemand die drempel. In theorie is dat het aangrijpingspunt voor preventie. Over de achtergronden van dat proces (existentiële worsteling, gepercipieerde marginalisatie, ervaren onderdrukking en vernedering, een gebrekkige kansenstructuur: de 'root causes') is veel kennis vergaard, evenals over de ontwikkeling van dat proces. Maar wat is nu precies het trigger-moment? Åsne Seierstads recente studie over *that man*: Anders Breivik, maakt huiveringwekkend duidelijk hoe iemand een thuis zoekt, maar niet vindt, er geleidelijk voor kiest om uit de gemeenschap te stappen en

die keihard te treffen. Ergens in het traject construeerde Breivik een cognitieve legitimatie, die hij uitwerkte in een 'manifest', dat voor hem de keuze onderbouwde om de emotionele drempel naar geweld te slechten. In retrospectief zijn de momenten in dat keuzeproces en de redenen erachter onmiskenbaar. Maar het chronologische relaas toont vooral hoe moeilijk de radicalisering van *Een van ons* (zoals de treffende titel van het boek luidt) concreet is te duiden.

again': diepgaand contact met een charismatisch persoon, bijvoorbeeld in detentie, maar ook daarna op Internet of via vrienden van vrienden. Dat contact initieert en stimuleert een proces van herleven, een religieus ontwaken, een perspectief op binding. En dan volgt vaak de 'initiatieis', een langer of korter verblijf in (de buurt van) een brandhaard ergens op de wereld waar jihadisten vechten. Vooropgesteld: hoewel een universeel parcours is dit voorbeeld specifiek beschreven

Figuur 1

Perspectief 2. Risicofactoren voor radicalisering: het cultiveren van ontworteling

Het gegeven dat het cultiveren van wraak en ontworteling stadia doorloopt, biedt een tweede perspectief. De Iraans-Franse filosoof en socioloog Farhad Khosrokhavar heeft die stadia in zijn boek *Radicalisation* op een rij gezet. Het begint met afwijkend gedrag, vaak na een jeugd in een disfunctioneel gezin: kleine criminaliteit, drugsgebruik of -handel soms. Justitie komt eraan te pas en dikwijls volgt een vrijheidsstraf. In de gevangenis groeit vervolgens het besef dat het leven weinig waard is, gestigmatiseerd is geraakt. Die emotie maakt gevoelig voor wat Khosrokhavar een 'cruciale ontmoeting' noemt, een 'born

voor islamitisch georiënteerde radicalen. En niet elke uitreiziger komt terug met het plan voor een aanslag in het land waar hij of zij opgroeide en begon te radicaliseren; maar wel als een ontworteld, boos mens dat zich uitgesloten voelt en zich buitengesloten heeft. (Zie figuur 2 op pagina 6)

Betekent dit dan dat radicalisering samenhangt met de gevangenis (en het detentieregime), het problematische leven in slechte wijken of *banlieues*, een niet verwerkt migratie- en integratieverleden? In het Nederlandse en Europese debat wordt altijd op dergelijke verbanden gewezen. Toch is die link niet te leggen. Het is een *fuzzy logic*. Zulke omstandigheden zijn belangrijk,

Figuur 2

vergen specifieke aandacht in beleid en aanpak, omdat ze het probleem van radicalisering accentueren. Maar ze zijn er in de kern niet de oorzaak van. Die is, zoals gezegd, existentieel. De jihadistische islam, zegt Khosrokhavar in voornoemd artikel van Kruk, levert iemand het statuut 'van strijder voor het geloof waarvan hij zich tot heraut heeft uitgeroepen. Hij doodt, zaait angst, maakt zich gehaat en put trots uit de aandacht die de Westerse media hem nu opeens bieden. Vanaf nu is hij iemand en in plaats van de minachting die hij ontwaarde in ogen van degenen die hem eerst nog zijn existentie onthielden, leest hij nu doodsangst. Eindelijk is hij hen de baas.'

Perspectief 3. Risicofactoren voor traumagerelateerde klachten per tijd fase

Het derde perspectief is van een geheel andere aard. Het gaat om 'risk and protective factors' voor de ontwikkeling van psychopathologie in de context van een ramp of andere schokkende gebeurtenis (denk in het bijzonder aan het werk

van Chris Brewin en Emily Ozer en collega's). Onderzoek naar trauma-gerelateerde klachten benadrukt dat risicofactoren verschillen per fase.

Voorafgaand aan de gebeurtenis zijn er al risico's aanwezig, bijvoorbeeld het behoren tot een etnische minderheid, of eerdere blootstelling aan gebeurtenissen en bestaande psychische problematiek. Als dan een ramp volgt die gepaard gaat met (dreigende) dood of ernstig letsel kan de impactfase uren of dagen duren. Risicofactoren in deze fase zijn blootstelling, doodsangst, verlies van wat dierbaar is en bijkomende stress. De geografische en gepercipiëerde nabijheid doet ertoe: dichterbij is risicovol. In de eerste weken en maanden is er doorgaans veel aandacht en steun van sociale omgeving en samenleving. In de maanden en jaren na de gebeurtenis nemen steun en aandacht af. Men voelt zich mogelijk in de steek gelaten, beschikt over onvoldoende randvoorwaarden en 'kapitaal' om het leven weer op te pakken, en vindt onvoldoende toegang tot professionele hulpverlening

(zie ook de *Multidisciplinaire richtlijn psychosociale hulp bij rampen en crises*).

Niet lineair krachtenspel

Wat tot de verbeelding spreekt, is dat de voedingsbodem van radicaliseringsprocessen deels overeenkomt met de psychopathologische risicofactoren. De *root-causes* van radicalisering komen goeddeels overeen met risicofactoren voor psychosociale problemen in rampencontext, met name in de pre-fase en de desillusie-fase. De desillusie-fase past bij het zelfbeeld van ontworteling dat in het tweede perspectief centraal staat. Zodra radicalisme resulteert in een geweldsdaad of dreiging is het derde perspectief nuttig om mogelijke gevolgen voor slachtoffers en hun omgeving beter te begrijpen. Tegelijkertijd maakt het derde perspectief duidelijk dat de ervaring van geen podium meer te hebben en in de steek gelaten te worden op zich weer een voedingsbodem vormen voor radicaliseringsprocessen. Hetzij in de vorm van marginalisatie, stigma, cognitieve legitimatie, emotionele katalysator of uitsluiting en buitensluiting. Er lijkt sprake te zijn van een niet-lineair krachtenspel.

Inzetten op 'inner circle'

De psychosociale ondersteuning van overlevenden, nabestaanden en ieder ander geraakt door eventuele aanslagen wijkt in de praktijk niet af van andere rampen. Een sleutelrol is weggelegd voor de eigen sociale kring van vrienden en familie. Daar kunnen mensen dagelijks hun verhaal kwijt, is er aandacht en begrip. Dat geldt eveneens voor de werkomgeving, school, gebiedshuis of vereniging. Hier kan de bekende

Figuur 3

omgeving zien hoe het met partner, kind, broer, collega, studiegenoot of medelid gaat. Zij kunnen afwijkingen van het normale zien die aanleiding voor professionele ondersteuning en zorg. Het derde perspectief – inclusief de route via de kringen rondom mensen – is nuttig om mee te nemen in het plannen en uitvoeren van de nazorg in geval van een terroristische aanslag. De eerste twee perspectieven lenen zich meer voor de voorkant. De kringenbenadering kent hier een dilemma. De uitdaging is om de kring van vrienden en familie die het beste voorheeft met hun dierbare daadwerkelijk op een verantwoorde manier te activeren ten behoeve

van de veiligheid. Bovendien moet men toegang zien te krijgen tot kringen die er op gebrand zijn om pottenkijkers te weren. Het gaat om zones waar idealen en groepsbelang doorgaans zwaarder wegen dan het individu. Ongeacht het perspectief mag duidelijk zijn dat adequaat inspelen op radicalisering en extremisme, hoe kleinsamenlevig ook, om een mensoverstijgende inspanning vraagt.

Literatuur

- Brewin, C.R., B. Andrews & J.D. Valentine, 'Meta-analysis of risk factors for post-traumatic stress disorder in trauma-exposed adults', in: *J Consult Clin Psychol* 68 (2000) pp. 748–66.
- De Stoop, Chr., *Vrede zij met u zuster. Het verhaal van een westerse zelfmoordterroriste*. Amsterdam: De Bezige Bij, 2010.
- Dückers, M. & C. Spreeuwenberg, 'De inkt mag dan wel droog zijn, de dialoog stopt niet: Nieuwe richtlijn voor psychosociale hulp bij rampen en crises', in: *Cogiscope* vol. 11 (2014) 1, pp. 19-23.
- Khosrokhavar, F., *Radicalisation*. Paris: Éditions de la Maison des Sciences de l'Homme, 2014.
- Kruk, M., 'Eindelijk waren ze iemand. De radicalisering van Coulibaly en de Kouachi-broers', in: *De Groene Amsterdammer*, 21 januari 2015.
- Multidisciplinaire richtlijn psychosociale hulp bij rampen en crises*. Impact, 2014.
- Ozer, E.J., S.R. Best, T.L. Lipsey & D.S. Weiss, 'Predictors of posttraumatic stress disorder and symptoms in adults: A meta-analysis', in: *Psychological Bulletin* 129 (2003) pp. 52-73.
- Seierstad, Å., *Een van ons*. Breda: De Geus, 2014.

HANS MOORS is voormalig lector integrale veiligheid, tegenwoordig partner bij Lokaal Centraal – Expertgroep Maatschappelijke Vraagstukken en redactielid van Cogiscope. **MICHEL DÜCKERS** is bestuurskundige en senior beleidsadviseur/onderzoeker bij Impact, landelijk kennis- en adviescentrum voor psychosociale zorg en veiligheid bij schokkende gebeurtenissen en redactielid van Cogiscope.